

KEMALPAŞAZÂDE’NİN HÂFİZ’A AİT BİR BEYTİN ŞERHİNİ İÇEREN FARŞÇA RİSALESİ

KADİR TURGUT*

ÖZET

Bu çalışmada, XVI. yüzyılın ünlü din ve edebiyat adamlarından Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed’in, Fars edebiyatının ünlü şairlerinden Hâfiz-ı Şîrâzî’nin “Şeyhimiz, ‘yaratılıştta hata yoktur’ dedi; bravo hata örten bakışına” anlamındaki beytini kelam ve felsefe açısından şerh ettiği “Şerh-i Yek Beyt-i Hâfiz” adlı Farşça risalesi konu edilmiştir. Kemalpaşazâde eserinde, yaratılıştta hata varmış gibi görülmesinin nedenini ve aslında bu durumun tam bir adalet ve düzen anlamına geldiğini anlatmaktadır.

Çalışmada Kemalpaşazâde ve bu eseri hakkında bilgi verildikten sonra eserin tenkitli metni ve Türkçe çevirisi yer almıştır.

Anahtar kelimeler: Kemalpaşazâde, Hâfiz, Fars edebiyatı, Kelam, Felsefe.

ABSTRACT

COMMENTARY OF HAFEZ’S A COUPLET BY KEMALPAŞAZÂDE

In this study, focused on work of Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed man of letters and religion during 16th century, that contains philosophical and religious commentary of a couplet of Hafiz the famous Persian poet that means “Our sheikh said that ‘There is no error in creation’ bravo to his view that covers on wrongs.” Kemalpaşazâde explains why somethings are looking wrong in existence even it is really justice and a flawless system. You find in this article firstly studies on Kemalpaşazâde and his work and then critique text and Turkish translation of this work.

Key words: Kemalpaşazâde, Hafiz, Persian Literature, Theology, Philosophy.

Kemalpaşazâde’nin Fars Dili ve Edebiyatıyla İlgisi

Osmanlı döneminde kadılık, müderrislik ve şeyhülislamlık da yapan XVI. yüzyılın önde gelen din, devlet ve edebiyat adamı Kemalpaşazâde’nin (ö. 940/1534)¹ Arapça, Türkçe ve Farşça üç yüz kadar eser yazdığı bilinmektedir. Nihal Atsız, hazırladığı makalesinde, Kemalpaşazâde’nin 206 eserinin adını saymıştır.² Çeşitli alanlarda eserler veren Kemalpaşazâde’nin, günümüze ulaşan bazıları Farşça olmak üzere Fars dili ve edebiyatıyla ilgili dokuz eseri vardır.

Kemalpaşazâde’nin Fars dili ve edebiyatıyla ilgili eserleri şunlardır:

* Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

¹ Şerafettin Turan, M. A. Yekta Saraç, ve İlyas Çelebi, «Kemalpaşazâde», *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c XXV (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002), 238–247.

² [Nihal] Atsız, «Kemalpaşa-oğlu’nun Eserleri», *Şarkiyat Mecmuası* sayı 6 (1966): 71–112; [Nihal] Atsız, «Kemalpaşa-oğlu’nun Eserleri (Geçen Sayıdan Devam)», *Şarkiyat Mecmuası* sayı 7 (1972): 83–135.

1- Muhîtü’l-lugât

Arapça-Farsça bir sözlük olup 926/1519-20’da yazılmıştır. Başında Farsça bir mukaddime yer alan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.³

2- Nigâristân

Fars edebiyatının tanınmış yazar ve şairlerinden Sa’dî Şîrâzî’nin Gülîstan adlı eseri örnek alınarak 939/1532-33 yılında yazılmıştır. Dili Farsça bu eserin metni Mustafa Çiçekler tarafından tez olarak hazırlanmıştır.⁴

3- Risâle der Mantık

Kemalpaşazâde’nin bu eseri klasik mantığa dair verdiği bilgilerden oluşan bir eserdir. Bir yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.⁵

4- Şerh-i Yek Rubâi-yi Ebû Said Ebu’l-Hayr

Adından anlaşılacağı üzere ünlü mutasavvıf şair Ebû Said Ebu’l-Hayr’ın (ö.) bir rubaisinin açıklamasından ibarettir. Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde bulunmaktadır.⁶

5- Şerh-i Yek Beyt-i Hâfız

Bu çalışmada ele alınıp tenkitli metni ve Türkçe çevirisi sunulacak olan eserdir.

6- Dakâyıku’l-hakâyık

XV. yüzyılın ikinci çeyreğinde yazılan bu eserde, birbirine benzer Farsça sözcüklerin yapı ve anlam farklılıkları açıklanmaktadır.⁷ Eserin metni tez olarak hazırlanmıştır.⁸

7- Risâle-i Yâiyye

³ Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, *Muhîtu’l-lugât* (Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Kitaplığı, nr. 2681, 1b-532a, y.y.).

⁴ Mustafa Çiçekler, «Kemal Paşa-zâde ve Nigâristân’ı» (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1994).

⁵ Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, *Risâle der Mantık* (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Kitaplığı, nr. 656, 134a-134b, y.y.).

⁶ Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, *Şerh-i Yek Rubâi-yi Ebû Said Ebu’l-hayr* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Bölümü, nr. 6409, 170b-173b, y.y.).

⁷ Yusuf Öz, *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010), 148–153.

⁸ Abdullah Karaca, «Kemal Paşazâde’nin Dekâyıku’l-Hakâyık’ı: metin -indeks» (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996).

Eser, Farsça sözcüklerin sonuna eklenen “î” sesinin işlevleri ve kullanımı hakkında bilgi vermektedir. Atsız, bu eserin 33 yazma nüshasının kaydını vermektedir.⁹

8- Risâle fi kavâidi'l-fürs

Farsça dilbilgisi kuralları hakkında açıklamaların verildiği bir eserdir. Atsız, bu esere ait de sekiz nüshanın bulunduğu yeri belirtmektedir.¹⁰

9- Risâle fi meziyyeti'l-lisani'l-Fârisî 'alâ sa'iri'l-elsine mâ hale'l-'Arabîyye

Arapça olarak yazılan eserde, Farsçanın Arapça dışındaki dillerden üstün olduğu iddiası yer almaktadır. Bu eser bir kez İstanbul'da¹¹ ve iki kez Farsça çevirisi ile birlikte Tahran'da basılmıştır.¹² Atsız makalesinde bu eserin 33 nüshasını vermektedir.¹³

Kemalpaşazâde'nin yazdığı Fars dili ile ilgili eserler, onun Farsçaya ilgisinin ve bu konudaki bilgisinin ne düzeyde olduğunu gösterdiği gibi, çeşitli konularda yazdığı Farsça eserleri de Farsçayı rahatça ve başarıyla kullandığını göstermektedir. Ayrıca Fars edebiyatının ünlü iki şairinin -Hâfız ve Ebû Saîd Ebu'l-Hayr- şiirlerine yazdığı şerh de Fars edebiyatına ilgisini göstermektedir. Bu iki eser arasında da özellikle Hâfız'ın bir beytinin şerhini içeren eseri dikkate değerdir.

Hâfız'ın Bir Beytinin Şerhi

Çalışmamızın konusu olan eserin tam olarak hangi tarihte yazıldığını gösteren bir kayda rastlamadık. Eserin nüshalarında yazar tarafından yazılmış bir “mukaddime” veya “sebeb-i telif” bulunmamaktadır. Ancak Esad Efendi nüshasının başında yer alan kısa bir ibarede, bu eserin Kemalpaşazâde tarafından I. Selim'in (ö. 926/1520)¹⁴ emriyle yazıldığı belirtilmektedir. Bağdatlı Vehbi nüshasının başında, Fatih nüshasının da hem başında hem sonunda eserin Kemalpaşazâde'ye ait olduğu kaydedilmekte, ancak I. Selim'den söz edilmemektedir. Esad Efendi nüshasındaki kayıt doğruysa, eser

⁹ Atsız, «Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri», 79.

¹⁰ Atsız, «Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri (Geçen Sayıdan Devam)», 132.

¹¹ Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, *Resâil-i İbni Kemal*, ed. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316), 210–216.

¹² Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, *Risâle-i Berteri-yi Zebân-i Pârsî ber Zebânâ-yi Dîger be-coz Arabî*, çev. Pervîz Ezkâyî (Tahran: Encümen-i İrânvic, 1332); Şemseddîn Ahmed Kemalpaşazâde, «Berteri-yi Zebân-i Pârsî ber Dîger Zebânâ (Risâle-i Berteri-yi Zebân-i Pârsî ber Zebânâ-yi Dîger be-coz Arabî)», çev. Pervîz Ezkâyî, *Edebiyyât ve Zebânâ* sayı 66 (1348): 494–502.

¹³ Atsız, «Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri (Geçen Sayıdan Devam)», 134.

¹⁴ Feridun Emecen, «Selim I», *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c 36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), 407–414.

I. Selim’in padişahlığı döneminde yani 1512-1520 tarihleri arasında yazılmış olmalıdır.

Kemalpaşazâde bu eserinde Fars edebiyatının ünlü şairi Hâfız Şîrâzî’nin (ö. 792/1389/90)¹⁵,

پیر ما گفته خطا بر قلم صنع نرفت
آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

“*Şeyhimiz yaratılıştta hata yoktur dedi, bravo ayıp örten güzel görüşüne*” beytini¹⁶ felsefe ve kelam açısından değerlendirerek şerh etmiştir.

Hâfız’ın bu beytinin anlamı Kemalpaşazâde’den önce de sonra da tartışılmalıdır. Bu beytin şerhi için Celâluddîn Devvânî (ö. 908/1502)¹⁷ müstakil bir eser yazmıştır.¹⁸

Hâfız’ın Dîvân’ını baştan sona şerheden Sûdî Bosnevî (ö. 1007/1599?)¹⁹, bu beytin şerhini yaparken, bazı kişilerin de beyit hakkındaki görüşlerini vermektedir. Sûdî, bu beytin ne anlama geldiğini Molla Halîmî-i Şîrvânî, Molla Muhammed Emîn ve Mevlana Sabûhî-i Bedahşî’ye sorduğunda, Abdurrezâk Yemenî kıssasına telmih olduğu cevabını, Molla Ahmed Kazvînî, Şeyh Hüseyin Harezmi ve Molla Muslihuddîn Lârî’ye sorduğunda da Hz. Musa ve Hızır kıssasına telmih olduğu cevabını aldığını belirtmektedir. Sûdî aynı soruyu Mevlana Efdaluddîn’e sorup yukarıdaki cevapları da aktardığında, bu kişinin önce bu beytin hakiki anlamını bilmediğini, Celâluddîn Devvânî’nin şerhini de pek yararlı bulmadığını ifade ettikten sonra, bir süre düşünüp bu ikisine de telmih olmasının mümkün olduğu yanıtını verdiğini kaydetmektedir. Buna göre Hz. Musa kıssasına telmih olduğu kabul edildiğinde beyitte geçen pir Hz. Musa olmakta, Hz. Musâ’nın yaptıkları Allah’ın emriyle olduğu için hata kabul edilmeyeceğini ifade etmiş olmaktadır. Diğer telmihte ise bu pir, uzun yıllar Hicaz’da şeyhlik yaptıktan sonra Anadolu’ya gelip Müslüman olmayan bir kıza âşık olarak yoldan çıkan Şeyh-i San’an olmaktadır. Onun yaptıkları da kaza ve kaderde takdir edilen şeyler olduğundan Allah’ın takdiridir ve hata kabul edilmemelidir.²⁰

¹⁵ Tahsin Yazıcı, «Hâfız-ı Şîrâzî», *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c 15 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997), 103–106.

¹⁶ Şemsuddîn Muhammed Hâfız, *Dîvân-i Hâfız*, ed. Rızâ Kâkâyi Dihkerdi, 5. ed (Tahran: İntişârât-i Koknûs, 1387), 45.

¹⁷ Harun Anay, «Devvânî», *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c 9 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004), 257–262.

¹⁸ Celâluddîn Devvânî, *Şerh-i Beyt-i Hâfız* (Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nr. 3685/5, 120b-127b, y.y.).

¹⁹ Muhammed Aruçi, «Sûdî Bosnevî», *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c 37 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009), 466.

²⁰ Seyyid Muhammed Vehbî Konevî ve Ahmed Sûdî Bosnevî, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, c 1 (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288), 654–55.

Sûdî, Hâfız'a ait beytin ilk mısraından, hatanın asla olmadığı anlamının çıkarıldığını, ikinci mısraındaki "hatâ-pûş" ibaresinin ise hatayı inkâr anlamına geldiğini ifade etmekte, fakat Kemalpaşazâde'nin dikkat çektiği bu iki ifade arasında görülebilecek çelişkiye değinmemektedir.

Sûdî, bu beytin anlamını bu kadar çok kişiye sorduğunu ifade ederek, beytin anlamı konusunda bir muğlâklık ve tartışma olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca Mevlana Efdaluddin'den naklen Devvânî'nin şerhinin yeterli olmadığını da dile getirmiştir. Sûdî'nin, fikrini sorduğu Efdaluddin'in Devvânî'ye ait şerhe dair kanaatini onaylar tarzda ifadelerinden ve kendi eserinde Devvânî'nin hiçbir açıklamasına yer vermemesinden bu şerhe itibar etmediğini çıkarabiliriz. Ancak Sûdî, Kemalpaşazâde'nin bu beyte ilişkin şerhinden habersiz görünmektedir. Sûdî'nin, beytin anlamı için bu kadar araştırma-soruşturma yapmasına rağmen bir Türk yazarın aynı konudaki eserinden haberdar olmaması ilginçtir. Ayrıca Sûdî'nin, -Devvânî hakkında olduğu gibi- eserinde beğendiği ve beğenmediği görüşleri açıkça zikretmekten kaçınmadığı dikkate alınır, Kemalpaşazâde'nin eserini gördüğü halde bahsetmeye bile değer görmediği muhtemel görünmemektedir. Kemalpaşazâde eserinde, beyitteki "pir" kelimesi ile kimin kastedildiği konusuna hiç girmemekte, varlık ve yaratılışa dair açıklamalar yapmaktadır. Böylelikle Kemalpaşazâde ve Sûdî, şerhlerinde beytin farklı yönlerine odaklanmışlardır. Kanaatimizce Sûdî, Kemalpaşazâde'nin bu eserini görmüş olsaydı, kendi şerhinde bundan bahseder ve yaptığı açıklamalara Kemalpaşazâde'nin görüşlerini de katardı.

Celâluddin Devvânî de Hâfız'ın bu beytini şerh ettiği eserinde, din ve mezhep tartışmalarına girmiş, Allah'ın sıfatları konusuna değinmiş, başka konulara dair bazı şeyler de anlatmış, Ehl-i sünnet ve diğer mezheplerin yaratılış ve kader inançlarına dair görüşlerinden bahsetmiştir. Devvânî, çok çeşitli konulardan bahsetmiş olmasına karşın, bu beyitle doğrudan ilgili çok şey söylememiştir.²¹ Yukarıda bahsedildiği üzere Devvânî'nin eserini, Sûdî'nin ve görüşünü sorduğu Mevlana Efdaluddin'nin yetersiz buluşları bu nedenle olabilir. Devvânî'nin bakış açısı Kemalpaşazâde ile aynı, yani kelam ve felsefe açısından olmasına rağmen, Kemalpaşazâde daha muhtasar ve beyte odaklı bir şerh yapmıştır.

Kemalpaşazâde eserinde izahlarını alıntı ve örneklerle genişleterek renklendirmiştir. Eserine varlıklar arasında kötü veya çirkin bir şey olmadığını anlatarak başlamış, daha sonra söz konusu beyti zikrederek doğrudan beytin açıklamasına geçmiştir.

Eserin İçeriği

Kemalpaşazâde'nin açıklamasına göre bu beyit varlıkların, yerli yerinde ve olması gerektiği gibi yaratıldığını anlatmaktadır.

²¹ Celâluddin Devvânî, *Şerh-i Beyt-i Hâfız*.

Kemalpaşazâde Allah’a hamd ve duadan sonra eserine yaratılan her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu ifade ederek başlamaktadır. Onun açıklamasıyla Türkistanlı güzel de Afrikalı zenci de, camideki zahit de kilisedeki rahip de gerektiği gibi yaratılmıştır. Yaratılan her şeyin bir işlevi ve yararı vardır; yararsız görünen dikenin de bir yararı, sineğin de işlevi vardır; sinek olmasaydı insanoğlu pislikten kurtulup rahat edemezdi. Yine aynı şekilde tamamen çirkin olan, hiçbir güzellik eseri taşımayan varlık da yoktur; kapkara zencinin inci gibi dişleri olduğu gibi. Ayrıca güzellik değişmez değildir; zira kaybolan eşeğin sesi sahibine müzik gibi gelir. Kısaca her varlığın bir anlamı ve işlevi vardır; gereksiz ve çirkin görünenlerin de yararları vardır. Varlıklar arasındaki kötü/çirkin şeyler genel ve asıl olmayıp arizi ve istisnaidir. Varlıklar arasındaki kötüler/çirkinler, bitkiler arasındaki çöpler gibidir. Bu yüzden cehennem de gereklidir; hatta lütuf ve rahmettir. Kemalpaşazâde, burada İbni Arabî’nin “batıl da tamamen inkâr edilmemelidir; zira içerisinde haktan bazı alametler bulunur” dediğini ve kaynağını belirtmeden Mevlana’nın Mesnevi’sinden, “yaptığı bir resmin çirkin oluşu, ressamın ve diğer resimlerinin de çirkin oluşu demek değildir; hatta ressamın hem çirkin hem güzel resim yapabilir oluşu yeteneğini gösterir” anlamındaki beyitlerini aktarmaktadır.

Kemalpaşazâde daha sonra sonra ‘hata’ sözcüğünü ‘bir şeyin hikmet ve maslahata uygun olmaması’ şeklinde tarif etmekte, bir tür çirkinlik olan bu durumun Allah’ın yaratışında bulunmadığını belirtmektedir. Zira yaratılanlar arasında yararı olmayan bir nokta dahi yoktur; fakat bazı yaratılanların yararı başkaları için olabilir, hatta bu yarar o yaratılan için zarar gibi de görünebilir. Aslında yaratılıştaki hikmet başkasına yarar sağlamak olan şeyler, yararsız gibi görülmektedir; oysa varlıklar âleminin toplu bir düzen ve uyum içinde olması bakımından her şey gerektiği gibidir. Kemalpaşazâde buna örnek olarak bir sultan sarayındaki tuvaleti göstermektedir. Aslında tuvalet çirkindir ve sultan sarayına yakışmamaktadır; ancak sarayda gereklidir.

Kemalpaşazâde, burada ‘gayb dilinin tercümanı’ olarak andığı Hâfız’ın tam bunu anlatmak istediğini belirterek, şerh edilen “Şeyhimiz, ‘yaratılış kalemi yanlış yapmamıştır’, dedi, bravo hataları örten güzel görüşüne!” anlamındaki beytini zikretmekte ve açıklamalarına bu yönde devam etmektedir. Yazar burada, şairin yaratılıştaki hata olmadığını ifade ettiği birinci mısra ile şeyhin hata örtüşünden bahsettiği ikinci mısra arasında çelişki görülebileceğini ifade etmektedir; zira hata örtmekten bahsetmek, hatanın varlığını kabul etmek anlamına gelmektedir. Ancak Kemalpaşazâde bu çelişkinin eksik bakış ve yanlış anlayış nedeniyle görüldüğünü belirterek bu dizeleri aşağıdaki şekilde izah etmektedir.

Kemalpaşazâde’nin açıklamasına göre âlemde kusur gibi görünenler, iki şeyden kaynaklanır:

- 1- Kusursuz olmaya kabiliyetin olmayışı

2- Kusursuz olmaya liyakatin olmayışı

Kemalpaşazâde ilk maddeyi, akla gelebilecek “yaratmanın yaratma kabiliyeti kusursuzken, yaratılanın kabiliyetine neden gerek olsun” sorusuna cevap vererek izah etmektedir. Kemalpaşazâde’nin açıklamasına göre kabiliyetin iki anlamı vardır: 1- Asıl kabiliyet ya da imkân: Bu anlamda kabiliyet zorunludur, varlığın imkânını ifade eder; kabiliyet yokluğuyla kastedilen bu anlamdır. 2- İstidat: Bu anlamda kabiliyet zorunlu değil, sıradan bir durumdur; bu kabiliyet yaratılanlarda bulunur ya da bulunmaz; zaten istidadı veren de Allah’tır.

Kemalpaşazâde, kusurlu görünmenin ikinci nedeni olan liyakat yokluğunu ise bir varlığın bir şeyi kendi kendine değil bütün varlık düzeni içerisinde hak etmemesi olarak kabul etmektedir. Bunu, Sa’dî’nin “kedinin kanadı olsaydı kuşların kökünü kazırdı” anlamındaki dizelerini aktararak örneklendirmektedir. Yani kedinin kanadı olsaydı daha iyi imkânlarla kavuşmuş olacaktı; ancak diğer varlıklar bundan zarar göreceğinden varlık düzenine zarar verilmiş olacaktı. Bu bakımdan kedi kanada layık değildir.

Kemalpaşazâde eserinin sonunda bu konuda başka nüktelerin de olduğunu, ancak bunu anlatmaya dilin yetersiz kaldığını ifade etmektedir.

Özetle Kemalpaşazâde, Hâfız’ın beytinden yola çıkarak, bir varlığın başka bir varlıkla karşılaştırılıp daha iyi/güzel olabileceği düşüncesiyle kusurlu sanılmasının, o varlığı ve varlık düzenini eksik ele almaktan kaynaklandığını, bir varlığın bir başkasından farklı görünmesini de varlık düzeninin böylece mümkün ve böylesine layık olması ile açıklamaktadır.

Kemalpaşazâde, Hâfız’ın bu beytini edebi açıdan değil, kelam/felsefe açısından ele almış, şerh ettiği beytin diline ve estetik yapısına dair hiçbir açıklamada bulunmamıştır. Risalesini açıkladığı beyitle aynı dilde yani Farsça yazmış olması nedeniyle okuyucuları zaten Farsça biliyor olacaklarından dil açısından izahını gerekli görmediğini düşünebiliriz. Ancak risalede hiçbir sanat ve edebiyat bilgisine ve açıklamasına yer vermeyişi dikkat çekicidir. Kemalpaşazâde’nin açıklamaları ile Hâfız’ın beyti adeta bir kelam/felsefe metnine dönüşmektedir. Bununla birlikte Kemalpaşazâde’nin söz konusu beyti izahının oldukça dikkatli ve detaylı olduğunu zikretmeliyiz. Bu izahı yaparken o, varlık sorununa girmekte, felsefe ve kelamın en önemli meselelerine dalmaktadır. Bu nedenle eserde anlatılan meseleleri anlamak ilgi ve dikkat gerektirmektedir.

Kemalpaşazâde konuyu daha anlaşılır kılmak için yedi ayrı örnek ve benzetmeye yer vermiştir:

- 1- Sineğin varlığının pisliklerden kurtulmak için gerekli olduğu,
- 2- Zencinin inci gibi güzel dişlerinin olduğu,
- 3- Kaybolan eşeğin sesinin sahibine hoş geleceği,

4- Varlıklar arasındaki kötülerin/çirkinlerin bitkiler arasındaki çöplere benzediği,

5- Bir resmin çirkinliğinin, ressamının ve yaptığı bütün resimlerin kötü olduğu anlamına gelmediği,

6- Güzel olmasa bile bir sarayda tuvaletin de gerekli olduğu,

7- Kanadı olsaydı bütün kuşları yok edeceği için, kedinin kanatsız oluşunun yerinde olduğu.

Kemalpaşazâde eserinde bazı Arapça ve Farsça iktibaslara da yer vermiştir.

1-

هیچ زشتی نیست کاورا خوبی ای همراه نیست زنگی شب رنگ را دندان چو درازهر است

“Beraberinde güzellik olmayan hiçbir çirkinlik yoktur; kapkara zencinin de inci gibi dişleri vardır.”²²

2- Hz. İbrahim

الله هو المحمود فی جميع افعاله

“Allah her şeyiyle güzeldir.”

Kemalpaşazâde bu ifadenin Hz. İbrahim’e ait olduğunu kaydetmektedir; ancak kaynağına ulaşamadık.

3- Mevlana, Mesnevi,

ور یکی عیبی بود با صد حیات بر مثال چوب دان اندر نبات

“Yüzlerce varlık arasında bir kusur bulunca, bunu bitkiler arasındaki çerçöp say”²³

4-

إِنْ تَأَجَّجَ نَارُهُ كُدْحَانٍ نَدَّ لَيْسَ فِيهِ سَوَادٌ

“Onun ateşi tütsünün dumanı gibi tutuşsa da hiçbir siyahlığı yoktur.”

5- İbni Arabî,

لَا تُنْكِرُوا الْبَاطِلَ فِي طَوْرِهِ فَإِنَّهُ بَعْضُ ظُهُورَاتِهِ

“Batılı tamamen inkâr etmeyiniz, için de Hakk’ın bazı zuhuratı vardır”

6- Mevlana, Mesnevi

زشتی خط زشتی نقاش نیست بلکه از وی زشت هم نمود نیست

هم تواند زشت کردن هم نکو

قوت نقاش باشد آنکه او

²² İnternette yayınlanan bir makalede bu beyit Emîr Husrev’e ait gösterilmektedir: Şefika Yarkın, «Nevâyî Toğulgeni 572 Yıllığı Münâsebeti Bilen», *Bâbürr Kültür Encümeni*, erişildi 29 Ekim 2013,

http://www.babur.org/babur/index.php?option=com_content&view=article&id=437:2013-02-08-22-39-56&catid=38:2010-10-02-14-22-50&Itemid=57.

Ancak Emîr Husrev Dîvânı’nda bu beyte rastlamadık. Emîr Husrev Dihlevî, *Dîvân-i Emîr Husrev*, ed. İkbâl Salâhuddîn (Tahran: Muessese-i İntişârât-i Nigâh, 1380).

²³ Celâleddîn Muhammed bin Muhammed Mevlevî [Mevlânâ], *Mesnevî-i Ma’nevî*, ed. Reynold A. Nicholson (Tahran: İntişârât-i Hermes, 1382), 91.

“Resmin çirkinliği ressamın çirkinliği demek değildir, bilakis ondan çirkinlik çıkmaz da değildir. Hem çirkin hem güzel eser yapabilmek ressamın yeteneğini gösterir.”²⁴

7- Hâfız, Dîvân,

آفرین بر نظر پاک خطا پوشش باد

پیر ما گفته خطا بر قلم صنع نرفت

“Şeyhimiz yaratılışta hata yoktur dedi, bravo ayıp örten güzel görüşüne”²⁵

8- Mütenebbi,

وَأَقْتَهُ مِنَ الْفَهْمِ السَّقِيمِ

وَكَمْ مِنْ عَائِبٍ قَوْلًا صَحِيحًا

“Nice kişiler doğru sözde kusur bulurlar, oysa onların düşünceleri kıttır”²⁶

9- Sa’dî,

جرم لجلاج نباشد که تو شطرنج ندانی

من سخن راست نوشتم تو گرش راست نخوانی

“Ben doğru yazdım, sen doğru okumazsan, sen satranç bilmiyorsan Leclâc’ın suçu ne”²⁷

10- Mevlana,

بلکه شرطِ قابلیت دادِ اوست

داد حق را قابلیت شرط نیست

“Allah vergisi için kabiliyet gerekmez, kabiliyet de onun vergisidir zaten”²⁸

11- Sa’dî,

هر یکی را آنچه لایق بود داد

آن که هفت اقلیم عالم را نهاد

تخم گنجشک از جهان برداشتی

گر به مسکین اگر پر داشتی

“Yedi iklimi yaratan her bir şeye layık olduğu hali vermiştir; Miskin kedinin kanadı olsaydı yeryüzünden kuşların kökünü kazırdı.”²⁹

12- Nizâmî, Mahzenü’l-esrâr

بکر معانیم که همتاش نیست

جامه به اندازهء بالاش نیست

“Dengi olmayan keşfedilmemiş manalar doluyum ben, ancak manalarımın boyuna uyacak elbise yok”³⁰

²⁴ A.g.e., 397.

²⁵ Hâfız, *Dîvân-i Hâfız*, 45.

²⁶ Ahmed bin Huseyin Mutenebbî, *Dîvânu’l-Mutenebbî*, ed. Alî el-Asîlî (Beirut: Muessesetu’l-a’lamî li’l-matbûât, 2005).

²⁷ Bu beyit Dihhudâ tarafından Sa’dî’ye ait gösterilmektedir. Ancak Elimizdeki Sâ’dî Külliyyât’ında bu beyte rastlamadık. Aliekber Dihhudâ, «Leclâc», ed. Muhammed Muîn ve Seyyid Ca’fer Şehîdî (Tahran: Danişgâh-i Tahran Muessesese-i Lugatnâme-i Dihhudâ, 1998), 19634.

²⁸ Mevlevî [Mevlânâ], *Mesnevî-i Ma’nevî*, 788.

²⁹ Sa’dî Şîrâzî, «Mesnevîyât der Pend u Ahlâk», *Kulliyât-i Sa’dî*, ed. Kemal İctimâî Cendekî, 4. ed (Tahran: İntişârât-i Sohen, 1385), 808.

³⁰ İlyas bin Yûsuf Nizâmî-i Gencevî, *Mahzenü’l-esrâr*, ed. Vahîd Destgirdî ve Sa’îd

Kemalpaşazâde bu alıntılardan 2, 3, 4, 7, 10 ve 11 numaralı olanların kaynağını zikretmiştir. 1, 5, 6, 8, 9 ve 12 numaralarıyla verilen alıntılarının kaynağı ise metinde zikredilmemiş, tarafımızdan tespit edilmiştir. Kemalpaşazâde’nin bu eserinde toplam on iki iktibas tespit ettik. Bunlardan dördü Arapça ve sekizi Farsçadır. Arapça iktibasların ikisi, Farsça olanlarınsa tamamı manzumdur.

Kemalpaşazâde’nin eserinde yukarıda bahsedilen iktibaslar dışında da manzum parçalar bulunmaktadır. Bu manzum parçaların başkasından iktibas edildiğine ilişkin herhangi bir bilgi olmadığından, yazar tarafından eserini renklendirmek amacıyla yazılmış olması muhtemeldir. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere Kemalpaşazâde, yaptığı bazı iktibasların kaynağını belirtmediğinden bu ibarelerin kendisine mi ait yoksa başkasından alıntı mı olduğunun anlaşılması güçtür. Bunun için bu parçaların tamamı için alıntı olabileceği şüphesiyle bir araştırma yaptık, ancak yukarıda bahsedilen parçalardan kimlere ait olduğunu tespit edemedik. Bu durumda başkasına ait olduğunu tespit edemediğimiz bu parçaların Kemalpaşazâde’ye ait olabileceğini düşünüyoruz. Zira bu manzum kısımların Kemalpaşazâde’nin kaleminden çıkmış olmasını düşünmeye engel bir durum görünmemektedir.

Kemalpaşazâde’nin eserinde geçen diğer manzum ibareler şunlardır:

همه بر وجه کمال است گما لا یخفی

“Herşey gizlenemez mükemmelliktedir”

زشت هم خوب است کاواز حمار گم شده ارغنون آید به گوش صاحب ارچه انکر است

“Çirkin de güzeldir; zira her ne kadar en çirkin ses olsa da kaybolan eşeğin sesi sahibine çalgı gibi gelir.” Bu ifadede “En çirkin ses eşeklerin sesidir” anlamındaki ayete telmih vardır. (إِنَّ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتِ لَصَوْتُ الْحَمِيرِ), Lokman, 31/19).

حَاشَاكَ حَاشَاكَ يَا رُوحِي فِدَاكَ مِنْ فِعْلِ قَبِيحٍ يَا فِي وَجْهِكَ الْحَسَنَاءِ

“Senin o güzel yüzü suyu hürmetine kötü amellerden korusun, canım da sana feda olsun”

شر که سر زد از میان کائنات بر مثال چوب دان اندر نبات

“Kainatta şer ortaya çıkınca, bunu bitkiler arasındaki çerçöp kabul et.”

نقابیل است آن که به دولت نمی رسد ورنه زمانه در طلب مرد قابیلست

“Nimete ulaşamayan yetersizdir, yoksa kadar insanın muradını vermeye yeterlidir.”

هم عبارت قاصر است و هم اشارت عاجز است

“Hem ibare kusurlu, hem de işaret yetersizdir.”

Kemalpaşazâde’ye ait olduğunu kabul ettiğimiz manzum parçaların dördü Farsça, biri ise Arapçadır. Bu parçalar mensur metinde anlatılan konuya kısaca özetleyecek ve konunun akışını bozmayacak şekildedir.

Eserin Nüshaları

Kemalpaşazâde'nin eserlerini tanıtan Nihal Atsız, eserleri arasında bu çalışmada ele aldığımız eserini de saymış ve bazı yazma nüshalarının yerini göstermiştir. Atsız, aşağıda sıraladığımız nüshalardan Bağdatlı Vehbi, İstanbul Üniversitesi, Hacı Mahmud Efendi, Murad Molla ve Topkapı Sarayı Müzesi kitaplıklarında yer alan nüshalarını göstermiştir.³¹

Biz çalışmamızda Kemalpaşazâde'nin bu eserinin dokuz nüshasını tespit edebildik. Bu nüshalardan yedisini söz konusu eserin tenkitli metnini oluştururken kullandık. Aşağıda bu nüshaların bilgisini veriyoruz. Parantez içerisinde gösterilen işaret, bu nüsha için tenkitli metinde kullanılan kısaltmayı göstermektedir.

1. Bağdatlı Vehbi (B)

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Bağdatlı Vehbi kitaplığında, 2041/65 numaralı yazmanın 344a-346b yapraklar arasında yer almaktadır. Talik yazıyla tek sütun halinde 21 satıra yazılmıştır.

2. Fatih (F)

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Fatih kitaplığında, 3950/3 numaralı yazmanın 547a-548a yaprakları arasında yer almaktadır. Nesih hatla tek sütunda 29 satır olarak yazılmıştır. Bu nüshayı Atsız, "Risâla dar hubi u zîştî" adıyla ayrı bir eser olarak göstermiştir. Oysa bu nüsha ayrı bir eser olmayıp çalışmamızın konusu olan eserin bir başka nüshasıdır. Atsız, bu iki ayrı eserin baş kısmı olarak verdiği ifadelerin aynı olduğunu ve nüshaların ayrı eserler olmadığını fark etmemiş görünmektedir.³² Nüshanın başında yer alan kayıtta Kemalpaşazâde'den 'merhum' olarak bahsedilmesinden bu nüshanın Kemalpaşazâde hayattayken yazılmadığı anlaşılmaktadır.

3. İstanbul Üniversitesi (İÜ)

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde, Arapça bölümünde, 1459 numaralı yazmanın 90b-91a yaprakları arasındadır. Talik yazıyla, tek sütun halinde yazılmıştır.

4. Esad Efendi (E)

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Esad Efendi kitaplığında, 1694/11 numaralı yazmanın 78b-81a yaprakları arasında bulunmaktadır. Talik hatla, tek sütuna 21 satır halinde yazılmıştır.

5. Hacı Mahmud Efendi (H)

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Hacı Mahmud Efendi kitaplığında, 1366/4 numaralı yazmanın 83a-89a yaprakları arasında yer almaktadır. Nesih hatla, tek satır ve 15 satır olarak yazılmıştır.

6. Murad Molla (M)

Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Murad Molla kitaplığında, 1834/84 numaralı yazmanın 336b-338a yaprakları arasında yer almaktadır. Talik hatla tek sütuna 25 satır olarak yazılmıştır.

7. Reşid Efendi (R)

³¹ Atsız, «Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri», 83.

³² A.g.e.

Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Reşid Efendi kitaplığında, 1044/17 numaralı yazmanın 59a-60a yaprakları arasındadır. Nesih yazıyla 29 satır olarak sayfalarda değişen sütun düzeniyle yazılmıştır.

8. Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi’nde, Revan kitaplığında, 2022 numaralı yazmanın 97a-98b yaprakları arasında yer almaktadır. Bu nüshayı kütüphanenin tadilatla olması nedeniyle göremedik. Atsız bu nüshanın varlığını bildirmekte,³³ ancak Fehmi Ethem Karatay’ın kataloğunda³⁴ ve internet üzerindeki yazma veri tabanlarında böyle bir eser kaydına rastlanmamaktadır.³⁵

9. Bratislava Üniversitesi

Slovakya’nın Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi’nde, TF 583/16 numaralı kayıtlıdır. Bu nüshayı göremedik, ancak internet üzerinden yaptığımız araştırmada bir kütüphane kaydına rastladık.³⁶

Ayrıca Süleymaniye Kütüphanesi’nde, Atıf Efendi kitaplığında, 2790/5 numaralı yazmanın 23a-23b yaprakları arasında da Hâfız’ın beytinin Farsça açıklaması yer almaktadır. Kütüphane kayıtlarında Kemalpaşazâde’ye ait **Şerh-i Yek Beyt-i Hâfız** adlı eserin nüshası olduğu belirtilse de bu eser yukarıda nüshaları sayılan ve tarafımızdan tenkitli metni hazırlanan eserden başka bir eserdir.

Çalışmamızın konusu olan eserin tenkitli metnini oluşturmak için, esere ait yukarıda bahsedilen nüshaların ilk yedisinden yararlanılmıştır.

Bu nüshalardan hiç birinde müstensihî ve istinsah tarihi hakkında bilgi bulunmadığı gibi müellif nüshasıyla ilişkisine dair işaret de görünmemektedir. Ayrıca nüshalar birbirlerinden oldukça farklı görünmekte, tenkitli metindeki nüsha farklarının incelenmesinden de anlaşılacağı üzere ortak nüshadan çoğaltılmayıp ayrı ayrı kanallardan geldikleri izlenimi vermektedir. Yahut nüsha farklarının bu denli çokluğu ve çeşitliliği nüshaların yazılı bir metinden değil sözlü bir kaynaktan aktarılmış olabileceğini düşündürmektedir. Zira birbirine nispeten yakın gözükten nüshalarda bile bariz ifade farklılıklarına rastlanmaktadır. Bu farklılıklar bazen yalnızca imlaya ilişkin veya anlamda büyük bir değişiklik oluşturmayacak durumda olduğu gibi bazen nüshaların yalnızca birinde olan ibare metni tamamlamaktadır.

³³ A.g.e.

³⁴ Fehmi Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu: 4680-7487: Akaid, Tasavvuf, Mecalis, Ediye, Tarih, Siyer, Teracim, Bilimler*, c 3 (İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1968).

³⁵ «Türkiye Yazmaları», erişildi 12 Kasım 2013, <http://yazmalar.gov.tr/>; «İSAM Kütüphanesi Yayın Arama», erişildi 12 Kasım 2013, <http://ktp.isam.org.tr/>.

³⁶ «لیست مدارک یافت شده», erişildi 12 Kasım 2013, http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=1710825&pageStatus=0&sortKey=sortkey_title&sortKey=sortkey_author.

Bütün bu nedenler ve çalışmamızın konusu olan metnin kısa oluşu, mümkün olduğunca çok nüshayla çalışmayı gerekli ve mümkün kıldı. Böylece daha çalışma daha yorucu olsa bile sağlıklı bir metne ulaşabildiğimizi düşünüyoruz.

Aşağıda, **Şerh-i Yek Beyt-i Hâfız** adlı eserin Farsça tenkitli metni ile Türkçe çevirisini veriyoruz.

[شرح يك بيت حافظ شیرازی]

[E 78b] هَذِهِ رِسَالَةٌ فِي شَرْحِ بَيْتِ لِحَافِظِ الشَّيْرَازِيِّ أَلْفَهُ مَوْلَانَا الْعَلَمَةَ وَأَوْلَانَا الْفَهَامَةَ الْمُوصُوفُ بِالْإِحَادَةِ وَالْمَعْرُوفُ بِكَمَالِ پَاشَا زَادِهِ بِالْأَمْرِ الْعَالِي مِنَ السُّلْطَانِ الْأَعْظَمِ وَالْخَاقَانِ الْمُعْظَمِ السُّلْطَانِ ابْنِ السُّلْطَانِ السُّلْطَانِ سَلِيمِ خَانَ ابْنِ السُّلْطَانِ بَايَزِيدِ خَانَ أَفَاضَ اللهُ سِجِلَ رَحْمَتِهِ عَلَي رَوْضَاتِهَا جِئِن تَوَجَّهُوا إِلَى فَتْحِ مَمَالِكِ الْعَرَبِ

از سخن حافظ رحمه الله بیت: پیر ما گفت خطا بر قلم صنع نرفت
پاک خطاپوشش باد

بیت: سر خدا که عارف سالک به کس نگفت
در حیرتم که باده فروش از کجا شنید^{۳۷}

[B 344a, F 547a] رِسَالَةٌ شَرِيفَةٌ فِي شَرْحِ بَيْتِ پِيرِ مَا كَفَتِ لِحَافِظِ الدِّينِ الشَّيْرَازِيِّ لِلْمَوْلَى الْفَاضِلِ الشَّهْرِيرِ بَابِنِ كَمَالِ الْوَزِيرِ^{۳۸}

[H 83a, M 336b] بِسْمِ اللهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ^{۳۹}

[R 59a, IÜ 90b] حمد بی حد^{۴۰} مبدعی را که از کلک ابداع او هر نقطه وجود که بر صفحه هر^{۴۱} بدایع مصنوعات رسم تعیین گرفته است. [B 344b] مصراع^{۴۲}: همه بر وجه کمال است کما لا یخفی^{۴۳}

سپاس بی قیاس مقدری را که از^{۴۴} پرگار تقدیر او^{۴۵} هر^{۴۶} دایره تکوین^{۴۷} که بر لوح^{۴۸} کائنات سمت^{۴۹} ظهور یافته است، همه بر نهج صواب است. فامنا^{۵۰} بر^{۵۱} قلم صنع^{۵۲} خطایی نرفت.

37 E: هذه الرسالة ... شنید - B, F, H, R, M, IÜ

38 F: رساله کمال پاشا زاده المرحوم: B رساله ... الوزير - E

39 F, H, M: - B, E بسم الله الرحمن الرحيم

40 E: حد B, F, H, IÜ, R, M: - E

41 E: - B, F, M هر: IÜ, H, R: پر

42 B, E: - F, H, RE, M مصراع ع: IÜ

43 B, E, H, IÜ, RE, M: - F کما لا یخفی

44 IÜ: به B, F, E, R, H, M: - از

45 B, F, E, IÜ, R, M: - H او

46 F, E, IÜ: - B, H, R, M هر

47 RE تکوینی: B, F, E, IÜ, H, M: تکوین

48 F اوج: B, E, IÜ, H, R, M: لوح

49 F بسمط: B, E, IÜ, H, R, M: سمت

50 B, F, H, R, M: - E, IÜ فامنا

51 مصراع بر B, F, E, IÜ, H, R, M: بر

اگر ۵۳ خطایی خوب است و ۵۴ اگر ۵۵ زنگی ۵۶ زشت، اگر ۵۷ عابد مسجد [H 83b] است و اگر ۵۸ راهب ۵۹ کنشت ۶۰، هر یکی را آنچه لایق بود داده اند. در ۶۱ خار و خس که اخس نباتات ۶۲ است هزار گونه ۶۳ منفعت نهاده اند. ۶۴ اندرین ملک چو طوس به کار ۶۵ است مگس، اگر مگس در عالم ۶۶ نبود بنی آدم از تعفن فضالات یک دم ۶۷ نیاسودی. ازینجا ۶۸ معلوم شد که هیچ زشت از حالت خوبی خالی نیست. زشتی نیست که بر صورتی خلقت او از خوبی ۶۹ [E 79a] خالی نیست. ۷۰

بیت ۷۱: هیچ زشتی نیست که او را خوبی همراه نیست
دندان چو در ازهر است

بلکه فی الحقیقه در جهان زشتی نیست ۷۳. آن که در اعتبار [H 84a] تو زشت است ۷۴ در اختیار ۷۵ دیگری زشت ۷۶ نیست ۷۷

بیت ۷۸: زشت هم خوب است کاواز حمار گم شده
ارغنون آید به گوش صاحب ارچه
انکر است

52 صنع F, E, H, IÜ: - B, R, M

53 بیت اگر B, E, F, IÜ, H: R, M

54 و E, IÜ, R, H: - B, F, M

55 اگر که B, F: R: E, IÜ, H, M: اگر

56 زنجی F: B, E, IÜ, H, R, M: زنگی

57 اگر که B, F: E, H, R, M: اگر

58 اگر که B, F, M: E: اگر H, R: وگر

59 اهل B, F, M: E, H, R: راهب

60 کنشت B, F, E, H, R, M: - IÜ: اگر عابد ...

61 در B, F, E, R, H, M: - IÜ

62 نباتات H: نباتات IÜ: موجودات B, F, E, R, M:

63 گون H: B, F, E, IÜ, R, M: گونه

64 نهاده اند مصراع M: B, F, E, IÜ, R, H: نهاده اند

65 نگار E, F, M: B, IÜ, H, R: بکار

66 در عالم E: IÜ, H, R, M: در عالم مگس F, B: مگس در عالم

67 یک دم B, E, R, IÜ: - B, E, R, IÜ: F, H, M:

68 از آنجا B: F, E, H, R, M, IÜ: ازینجا

69 خوبی بی H: خوبی IÜ: B, F, R, M, IÜ: خوبی

70 نیست B, R: - B, R: F, E, H, M, IÜ: زشتی نیست که ...

71 بیت B, M, IÜ: - F, E, R, H

72 شبه انکر H: B, F, E, R, M, IÜ: شب رنگ

73 نیست B, E, H, R, M, IÜ: - F

74 است زیرا F: E, H, R, IÜ: است

75 اختیار E, F: اعتبار H, R, IÜ

76 زشت IÜ, R: زشتی F, E, H:

77 نیست B, M: - B, M: F, E, H, R, IÜ: آن که ...

78 بیت E: - F, H, R: نظم B, M, IÜ:

نثر ۷۹: اساطین حکمت گفته اند که شر در وجود واقع نیست. و آنچه ناقصان را شر ۸۰ نماید فی الحقیقه شر نیست. ادريس عليه السلام ۸۱ گفت ۸۲: *الله هُوَ الْمَحْمُودُ فِي جَمِيعِ اَفْعَالِهِ*.

بیت ۸۳: *حَاشَاكَ حَاشَاكَ يَا رُوحِي فِدَاكَ مِنْ فِعْلٍ قَبِيحٍ يَا فِي وَجْهِكَ الْحَسَنَاءِ*

نثر ۸۴: آنکه با لذات صادر است از حق خیر محض است و صدور شر ازو بالعرض است. علاقه خیر ۸۵ به شر همان علاقه [H 84a] جوهر به عرض است. ۸۶

بیت ۸۷: شر که سر زد از ۸۸ میان کائنات بر مثال چوب دان اندر نبات

مولانا گفته ۸۹ بیت: وریکی عیبی بود با صد حیات بر مثال چوب دان اندر نبات ۹۰

[B 345a] حق ۹۱ سبحانه و ۹۲ تعالی دوزخ را به کمال عاطفت و رحمت آفریده است [R 59b] تا ۹۳ جمال الرحمن الرحيم از تنق افق عزت رو نماید و سر غضب الکریم و اِنْ تَأَجَّجَ نَارُهُ كُدْحَانٍ نَدَّ ۹۴ لَيْسَ فِيهِ سَوَادٌ ۹۵. شیخ محی الدین ابن ۹۶ العربی قدس سره العزیز ۹۷ گفته است ۹۸:

بیت ۹۹: *لَا تُتَكَبَّرُ وَ الْبَاطِلُ فِي طَوْرِهِ ۱۰۰ فَإِنَّهُ بَعْضُ ظُهُورَاتِهِ*

قصور صانع در بدی صنع است نه در ۱۰۱ صنع بدی.

79 نثر B, M, İÜ: - F, E, H, R

80 شر B, F, E, H, M, İÜ: - R

81 B علی نبینا و علیه السلام F, E, H, M, İÜ: ادريس عليه السلام

82 گفت B, F, E, H, M, İÜ: - R ادريس ... گفت

83 بیت E: شعر İÜ: بیت B, F, H, R, M

84 نثر İÜ: - B, F, E, H, R, M

85 خیر و H İÜ: خیر B, F, E, M, İÜ:

86 است B, F, E, H, M, İÜ: - R

87 بیت B, E, İÜ: نظم M: - F, H, R

88 از B, M, İÜ, H, R: F, E, İÜ از

89 گفتند E, R: İÜ گفته

90 اندر نبات E, R, İÜ: - B, F, H, M مولانا گفته ... اندر نبات

91 حق B, F, E, İÜ, H, R, M: حق

92 سبحانه و F, E, R, M: - B, H, İÜ

93 تا B, F, M: باش تا E, H, R, İÜ تا

94 ند E, R, H, İÜ: عود M: - B, F

95 بر آید B, F, E, H, M, İÜ: پدید آید R

96 ابن E, R, İÜ: - B, F, H, M

97 العزیز B, E, İÜ, H, R, M: - F

98 İÜ گفته اند B, F, E, H, R, M: گفته است

99 بیت E, R: شعر İÜ: بیت B, F, H, M

100 طوره E, H, İÜ: طوره B, F, R, M, İÜ:

101 در F, H, R, İÜ: - B, E, M

مثنوی^{۱۰۲}: [E 79b] زشتی خط زشتی نقاش نیست
 بلکه از وی زشت هم
 بنمود^{۱۰۳} نیست

قوت^{۱۰۴} نقاش باشد^{۱۰۵} آنکه او [H 84a] هم تواند زشت کردن هم نکو

خطا در فعل که عبارت است از عدم مطابقت او^{۱۰۶} به حکمت^{۱۰۷} و مصلحت، نوعی از زشتی است^{۱۰۸} که جمال صنع^{۱۰۹} ذوالجلال از آن نقص و شین^{۱۱۰}، معرا و میرا است^{۱۱۱}. هر فعل که در اعتبار تو خالی^{۱۱۲} [M 337a] از منفعت و مصلحت است، فی الحقیقه منافع بسیار را محتمل و مصلح بی شمار را مشتمل است. خلاصه مقال^{۱۱۳} و حقیقت حال این^{۱۱۴} است که در کارگاه صنع الهی نقطه وجودی خالی از نقش^{۱۱۵} سودی نیست^{۱۱۶}؛ الا این قدر هست که آن سود گاه باشد که مترتب به غیر باشد نه^{۱۱۷} به او. بلکه در حق او آن سود [H 85b] عین غین باشد و محض زیان. پس نقطه وجود آن موجود که حکمت در ایجاد او نفع غیر است و مصلحت در نقصان او تکمیل دیگری، در دائرة خود خطا نماید. اما بدان اعتبار که در ضمن جمله عالم که بر احسن و جوه نظام ممکنات است، در موقع^{۱۱۸} مناسب و موضع^{۱۱۹} ملایم و بر وضع^{۱۲۰} منظم واقع است و متضمن فائدهای است [F 547b] که در تکمیل نظام عالم و تتمیم^{۱۲۱} وجه انتظام جمله مصنوعات^{۱۲۲} [B 345b] از او گزیر^{۱۲۳} نیست، عین^{۱۲۴} صواب است. مثال آن جای قدمگاه است که در^{۱۲۵} طرح سرای پادشاه افتاده است. مثلا بدان^{۱۲۶} اعتبار که در آن محل [H 86a]

102 - F, H, R: شعر E, M; بیت B, İÜ: مثنوی

103 E: بنمود B, F, H, R, M, İÜ

104 R: قدرت B, F, E, H, M, İÜ

105 H: باشی B, F, E, H, M, İÜ

106 B, H, M: - İÜ, E, F, R

107 R: حکمت B, F, M; لحکمت H, İÜ; E: به حکمت

108 İÜ: زشت است B, E, F, R, H, M

109 صنع B, F, E, M, İÜ

110 H: شیره B, F, E, M, İÜ

111 R: مبراست و معراست B, F, E, H, M, İÜ

112 M: خالی خالی B, F, E, İÜ, H, R

113 H: تعالی B, F, E, R, M, İÜ

114 - H: آن B, F, M; این E, R, İÜ

115 H: نقشی B, F, E, R, M, İÜ

116 İÜ: نیست و حقیقت حال این است که B, F, E, R, H, M

117 H: به B, F, E, İÜ, R, M

118 E, R: موقعی B, F, İÜ, H, M

119 E, R: موضعی B, F, İÜ, H, M

120 E: وضعی B, F, İÜ, H, R, M

121 R: تکمیل B, E, F, İÜ, H, M

122 B: مصنوعات مصنوعات B, F, E, İÜ, H, R, M

123 H, M: گزیر B, F, E, R, İÜ

124 H: غیر B, F, E, İÜ, R, M

125 - İÜ: در B, F, E, H, R, M

126 H: بر آن B, F, M; در آن E, İÜ

شهنشینی را قابلیت بود قدمگاه شدن خطاست در نفس خود. اما در ضمن طرح جمله سرای ۱۲۷ صواب است؛ زیرا سرای را قدمگاه لازم است و جای دیگر مناسبتر از ۱۲۸ [E 80a] نیست. چنانچه ۱۲۹ ترجمان لسان الغیب خواجه حافظ شیرازی بدین معنی در بیت خود اشارت فرموده است ۱۳۰ و ۱۳۱ وجه پوشیدگی قبح قدمگاه در ضمن جمله سرای پادشاه نموده است و بیت این است ۱۳۲.

بیت ۱۳۳: پیر ما گفته خطا بر قلم صنع نرفت آفرین بر نظر پاکِ خطا پوشش باد

منافاتی که ۱۳۴ میان این دو مصراع در خاطرِ فاتر آید بنا ۱۳۵ بر آن که از مصراع اول ظاهر است ۱۳۶ که در عالم صنع هیچ خطایی ۱۳۷ نیست و از مصراع ثانی متبادر وجود خطاست در مصنوعات؛ [H 86b] زیرا قول پوشیدگی خطا ۱۳۸ اعتراف است به وجود ۱۳۹ [R 60a] او، ۱۴۰ اثر نظرِ قاصر است و نتیجه فهم سقیم و طبع غیر مستقیم.

بیت ۱۴۱: وکم من عائب قولاً صحیحاً وأفتنه من الفهم السقیم

بیت: ۱۴۲

من سخن راست نوشتم تو گرش راست نخوانی جرم لجاج ۱۴۳ نباشد که تو شطرنج ندانی

نثر ۱۴۴ در این مقام تفصیلی دیگرست که به تحصیل کلام ۱۴۵ افریست و در دفع او هام اظهار و اقوی تر. و تقریر او این است که در عالم صنع هر قصوری که مظنه ۱۴۶ خطاست، منشأ او از دو امر بیرون ۱۴۷ نیست: یکی از آن دو امر ۱۴۸ عدم قابلیت وجه مصنوع ۱۴۹ است بحلیه کمال. [H

127 R سرا B, F, E, İÜ, H, M:

128 E ازو ازو B, F, İÜ, H, R, M:

129 R: چنانچه - B, F, E, İÜ, H, M

130 B, F, M گفته است و خوبتر فرموده E, İÜ, R, H: در بیت خود اشارت فرموده است

131 R: - E, İÜ و

132 B, F, H, M بیت: E, İÜ, R: وجه ... این است

133 B, İÜ, R, M: - F, E, H بیت

134 F, E, İÜ, H, R, M: - B که

135 H منا B, F, E, İÜ, R, M: بنا

136 E, İÜ, H آن است B, F, R, M: است

137 E, İÜ, H, R خطا: B, F, M خطایی

138 F, E, İÜ, H, R: - B, M متبادر ... خطا

139 B, F, E, İÜ, R: - H به وجود

140 F, E, İÜ, H, R: - B او

141 E: - F, H شعر: B, İÜ, R, M: بیت

142 B, İÜ, R, M: - F, E, H بیت

143 F, H, M به لجاج: B, E, İÜ, R: لجاج

144 R, M: - E, B, F, İÜ, H نثر

145 B, F, İÜ, H, M: - E کلام

146 R مضنه: B, E, F, İÜ, H, M: مظنه

147 B امرین: F, M: امرین بیرون E, İÜ, H, R: دو امر بیرون

[87a] بیت ۱۵۰: ناقابل است آن که به دولت نمی رسد
ور نه زمانه در طلبِ مرد
قابلس

مثالی این عرض است که قابل نیست به کمال^{۱۵۱} [M 337b] بقا. چنانچه در محل^{۱۵۲} خود به برهان متبیین و بیان مبیین معین است و مبیین^{۱۵۳}. اگر قائلی گوید که چون در فاعلیت قصور نباشد به قابلیت حاجت^{۱۵۴} [B 346a] نیست. ناقابل را قابل کردن از جمله کمالات فاعلیت فاعل است. پس چون فاعل^{۱۵۵} در^{۱۵۶} غایت کمال [E 80b] باشد^{۱۵۷} فعل^{۱۵۸} او بر شرط قابلیت موقوف نباشد. چنانچه از کلام^{۱۵۹} مولانای روم^{۱۶۰} معلوم گردد^{۱۶۱} در آنجا که گفته است^{۱۶۲}،

بیت^{۱۶۳}: داد حق را قابلیت شرط [H 87b] نیست بلکه شرط قابلیت داد اوست

جوابش این^{۱۶۴} است که قابلیت دو معنی دارد: یکی را امکان ذاتی گویند که او^{۱۶۵} قابلیت اصلی ست و مراد ما در اینجا از قابلیت اوست^{۱۶۶} و توقف^{۱۶۷} فعل بر قابلیت مفعول بدین معنی ظاهرتر است از آنکه^{۱۶۸} در حیّز^{۱۶۹} منع و معرض^{۱۷۰} مناقشه افتد. و دیگری را استعداد گویند که^{۱۷۱} قابلیت عارضی^{۱۷۲} ست و آن قابلیت در مذهب ما^{۱۷۳} شرط عادی^{۱۷۴} است نه شرط حقیقی. و

148 R امور: F: دو امران: H, IÜ, E, M: امرها: B, M: دو امر

149 F, M مصنوعی: E, IÜ, H, R: مصنوع B, E

150 B, IÜ, R, M: - E, F, H بیت

151 M به کمال به کمال: H, R, IÜ, E, F, B: به کمال

152 B, F, E, IÜ, H, M: - R در محل

153 R معین و مبیین است: M, H, IÜ, E, F, B: معین است و مبیین

154 B حاجت حاجت: M, R, IÜ, H, E, F: حاجت

155 E, IÜ, H: - B, F, M فاعل

156 E در: M, H, IÜ, F, B: به

157 F نباشد: M, R, IÜ, H, E, B: باشد

158 F فطر: M, R, IÜ, H, E, B: فعل

159 IÜ - B, F, E, H, R, M: از کلام

160 M مولانای رومی: R: حضرت مولوی: H: مولانا روم: E, B, F, H: مولانای روم

161 IÜ کرد: R: می گردد: M, H, E, F, B: گردد

162 B, F, E, IÜ, H, M: - R است

163 M: - H: مثنوی: R: IÜ, E, F, B: بیت

164 R آن: M, R, IÜ, E, F, B: این

165 E, IÜ, H: - B, F, M آن: R: او

166 R این قابلیت است: M, H, IÜ, E, B, F: قابلیت اوست

167 F توجه: M, R, IÜ, H, E, B: توقف

168 R از آنکه: H, IÜ, E, F, B: از آنکه

169 IÜ چیز: M, H, R, E, F, B: چیز

170 B, M تعرض: H, IÜ, E, F: معرض

171 M: - R: آن: H, IÜ, E, F, B: او: که

172 F, H, M عارض: R: IÜ, E, B: عارضی

173 B, F, IÜ, H, R, M: - E ما

174 M عاری: R: IÜ, H, E, B: عادی

مراد مولانا قدس سره العزیز ۱۷۵ از ۱۷۶ قابلیت که نفی اشتراط آن کرده است در فعل این معنی است، نه معنی اول. ما نیز قائلیم ۱۷۷ بر آن ۱۷۸ که صنع حق را استعداد ۱۷۹ شرط [H 88a] نیست؛ بلکه استعداد هم ۱۸۰ از جمله مصنوعات اوست. اگر صنع را ازو [IÜ 91a] گزیر ۱۸۱ نبودى سلسله صنع به نهایت نینجامیدی. همان ۱۸۲ مولانا در مصراع ثانی آن ۱۸۳ بیت اشارت فرموده به تعلیل این مسئله. امر دیگر از آن دو امر ۱۸۴ عدم لیاقت مصنوع ۱۸۵ است به کمال. مراد از این لیاقت، نه لیاقت ذاتی اوست، بلکه لیاقتی است که ۱۸۶ در ضمن نظام عالم ملحوظ است و مراد ۱۸۷ حضرت شیخ ۱۸۸ سعدی این لیاقت است که در قطعه ای از مقطعات خود فرموده ۱۸۹ است ۱۹۰، و آن قطعه این است، ۱۹۱

قطعه ۱۹۲: آن که هفت اقلیم عالم را نهاد هر یکی را آنچه لایق بود داد

گربه مسکین [B 346b] اگر پر داشتی تخم گنجشک [H 88b] از جهان برداشتی

[E 81a] معلوم است که گربه را پر داشتن نظر به ذات گربه ۱۹۳ و ۱۹۴ منافع خویش لایق است. عدم لیاقتش بدان اعتبار است که در نظام کلی منشأ خلل ۱۹۵ جزئی ۱۹۶ است. چنان که ۱۹۷ از بیت ثانی که ۱۹۸ در مقام تعلیل کلام سابق است منفهم می شود. پس از این تحقیق معلوم شد که تفاوتی که در مصنوعات ظاهر است از اختلاف مظاهر است، منشأ قصور و باعث نقصان در جانب قابلیت

175 العزیز E, R, IÜ, H: - B, F, M

176 از E, IÜ, R: B, F, M: - H

177 قائلیم B, F, IÜ, R, H, M: E

178 بر آن B, F, H: E, IÜ, R

179 استعداد او: B, M: استعداد و E, IÜ, H: استعداد

180 هم E, IÜ, H: همه R: - B, F, M

181 گزیر R, M: IÜ, H: E, IÜ, B, F: گزیر

182 همان B, F, H, M: E, IÜ, R: همانا

183 آن B, F, E, IÜ, H, M: - R

184 امرها E, M: IÜ, H, R: B, F, IÜ: دو امر

185 مصلوع H: IÜ, R, M: مصنوع B, F, E, IÜ: مصنوع

186 که R: - M: که در این دو بیت که E, IÜ, H: B, F, E: که

187 IÜ: - R: مراد و B, F, H, E: مراد

188 E: شیخ حضرت B, F, IÜ, H, M: حضرت شیخ

189 R: که در این دو بیت اظهار نموده B, F, E, IÜ, H, M: که ... فرموده

190 B, E, IÜ, H, R, M: - F: است

191 IÜ: - E, R: قطعه این است: H, M: و این قطعه این است: B, F: و آن قطعه این است

192 R: - H: رباعی B, F, E, IÜ, M: قطعه

193 B, M: - F: خود E, IÜ, H, R: گربه

194 F: کرم B, E, IÜ, H, R, M: و

195 H: خلک B, F, E, IÜ, R, M: خلل

196 IÜ: جزو E, H, R: جزوی B, F, M: جزئی

197 E, IÜ, H: چنانچه B, F, M: چنان که

198 F, E, IÜ, H, R: - B, M: که

قابل است نه در فاعلیتِ فاعل. در اینجا دقایق¹⁹⁹ [M 338a] دیگر است که ۲۰۰ در کشفِ حقائق^{۲۰۱} او عبارت کافی نیست و اشارت وافی نه^{۲۰۲}.

مصراع^{۲۰۳}: هم عبارت قاصر است و هم اشارت عاجز است

بیت^{۲۰۴}: بکر معانیم که همتاش نیست جامه به اندازهء بالاش نیست^{۲۰۵}

وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى التَّمَامِ وَعَلَى رَسُولِهِ السَّلَامُ^{۲۰۶}

تَمَّتِ الرَّسَالَةُ بِعَوْنِ اللَّهِ تَعَالَى^{۲۰۷}

تَمَّتِ الرَّسَالَةُ الْمَرْغُوبَةَ^{۲۰۸}

تَمَّتِ الرَّسَالَةُ لِلْعَالِمِ الْفَاضِلِ وَالنَّحْرِيرِ الْكَامِلِ مَوْلَانَا شَمْسُ الدِّينِ أَحْمَدُ بْنُ كَمَالِ پاشا عَفَا عَنْهُمَا الْمَلِكُ الْمُتَعَالِ^{۲۰۹}

تَمَّتِ الرَّسَالَةُ لِلْعَالِمِ الْفَاضِلِ وَالنَّحْرِيرِ الْكَامِلِ الْكَرَامِ شَمْسُ السَّلَامِ شَيْخُ الْأَنَامِ مُقْتَبِي الْخَوَاصِّ وَالْعَوَامِ حَضَرَتْ مَوْلَانَا شَمْسُ الدِّينِ بْنُ كَمَالِ پاشا فِي تَحْقِيقِ بَيْتٍ مِنْ أَبْيَاتِ شَيْخِ حَافِظِ الشَّيْرَازِيِّ رَحْمَةً اللَّهِ وَسِيعَةً فِي الْجَنَّةِ الْعَالِيَةِ^{۲۱۰}

[Hâfız'ın Bir Beytinin Şerhi]

Hamd, varlığın her bir noktasının her yaratılış sayfasına kalemiyle işlendiği yaratıcıya olsun.

Mısra: *Her şey gizlenemez mükemmelliktedir*

Sonsuz şükür, yaratılışın her dairesinin kâinat levhasında takdir pergelinden ortaya çıkararak takdir ediciye olsun.

Her şey dosdoğrudur, biz de böyle inandık. Yaratılış kalemi hata etmiş değildir; ister Hitay'lı güzel olsun ister çirkin zenci, ister mescitteki zahit olsun, ister kilisedeki rahip, her birine layık olan verilmiştir. Bitkilerin en değersiz dikene, çerçöpe bile bin türlü yarar verilmiştir. Bu mülkte tavus gibi sinek de faydalıdır/güzeldir. Sinek olmasaydı dünyada, insanoğlu pisliklerin etkisinden rahat edemezdi. Böylece hiçbir çirkinin tamamen

199 M دقایق دقایق B, F, E, İÜ, H, R:

200 که F, E, İÜ, H, R, M: - B

201 F او R: أن B, E, İÜ, H, M:

202 F نی B, E, İÜ, H, R, M: نه

203 مصراع İÜ, R, M; - E, B, F, H

204 بیت B, R, M: - F, H, İÜ

205 نیست B, F, H, R, M: - E, İÜ

206 B: والحمد ... السلام B: - F, E, İÜ, R, H, M

207 E: تمت ... تعالی B, F, İÜ, H, M: - B, F, İÜ, H, M

208 M: تمت ... مرغوبه İÜ: تمت ... شریفه B, F, R, H: - E, B, F, R, H

209 F: تمت ... المتعال B, E, H, R, M: - B, E, H, R, M

210 H: تمت ... العالیه B, F, E, R, M: - B, F, E, R, M

güzellikten uzak olmadığı anlaşılıyor. Yaratılıştaki yüzünde güzellikten bir ben olmayan çirkin yoktur.

Beyit: *Berberinde güzellik olmayan hiçbir çirkinlik yoktur; kapkara zencinin de inci gibi dişleri vardır.*

Aslında dünyada çirkin yoktur. Sence çirkin olan bir başkasının nezdinde güzeldir.

Beyit: *Çirkin de güzeldir; en çirkin ses olsa da kaybolan eşeğin sesi sahibine çalgı gibi gelir.*

Hikmetli öykülerde varlıkta kötülük olmadığı söylenmiştir. Farkında olmayanlara kötü görünen aslında kötü değildir. İdris (as) *“Allah bütün işleriyle güzeldir”*, demiştir.

“Senin o güzel yüzü suyu hürmetine kötü amellerden korusun, canım da sana feda olsun”

Hak tarafından lezzetiyle birlikte ortaya konan şeyler iyidir, ondan kötülük çıkması arızidir. Hayır ve şerrin ilişkisi araz ve cevher ilişkisi gibidir.

Beyit:

Varlıklar arasında kötü zuhur edince bunu, bitkiler arasındaki çerçöp say

Mevlana,

Beyit: *“Yüzlerce şey içinde bir ayıp görülürse bunu bitkiler arasındaki çerçöp say”*, demiştir.

Hak Teâlâ, cehennemi rahman ve rahim sıfatlarının tecellisi ve *“Onun ateşi tütsünün dumanı gibi tutuşsa da hiçbir siyahlığı yoktur.”* sırrının keşfi için rahmet ve lütufla yaratmıştır. Şeyh Muhyiddin ibni Arabi (ks),

Beyit: *“Batılı tamamen inkâr etmeyin, çünkü onda Allah’ın bazı zuhurati vardır”* demiştir.

Yaratılanın kusuru yaratılışın kötülüğündendir, kötü yaratılıştan değil.

Mesnevi: *Resmin çirkinliği, ressamın çirkinliğinden değildir; aksine ressamdan çirkin çıkmaz da değildir.*

Nakkaşın hem güzel hem çirkin eser verebilmesi onun gücünün göstergesidir. [Mevlana]

Hata fiil olarak bir şeyin hikmet ve maslahata uygun olmaması demek olup, bir çeşit çirkinliktir. Allah’ın yaratışının cemali bundan beridir. Senin gözünde yararsız olan her işin gerçekte sayısız yararı vardır. Hülasa, ilahi yaratış tezgâhında yararlı bir rolü olmayan bir nokta bile yoktur; ancak bazen bu yarar, kendisi için değil başkaları için hazırlanmış olur. Hatta bu yarar kendi hakkında bir hata ve zarar görülebilir. Öyleyse yaratılıştaki hikmet başkasına yararı olmak olan bir varlık, varoluş dairesinde hata gibi görünmektedir. Ancak varlıkların tam bir düzen içinde olduğu âlemin tamamında çok uygun ve düzenli bir yeri olması, bütün âlemin ve varlıkların düzen ve uyumu için gerekli olması bakımından çok yerindedir. Buna, padişahın sarayı projesindeki ayakyolu örnektir. Padişahın oturacağı yerin ayakyolu olması uygun değilse de, bu, bütün saray projesi içerisinde yerindedir. Zira saraya ayakyolu gereklidir ve başka uygun bir yer yoktur.

Gayb dilinin tercümanı Hâfız Şîrâzî, bu beytinde buna işaret etmiş, bütün saraya dikkat çekerek eşîğinin ayak yolunun çirkinliğinin gizlenmesinden bahsetmiştir:

Beyt: *Şeyhimiz, “yaratılış kalemi yanlış yapmamıştır”, dedi; bravo hataları örten güzel görüşüne!*

Birinci mısradaki âlemde hiçbir hata olmadığına belirtilmesi, ikinci mısradaysa hatanın örtülmesinden bahsedilmesi hatayı itiraf demek olacağından hatanın varlığının belirtilmesinden ötürü iki mısra arasında akla gelen aykırılık eksik bakış ve yanlış anlayış sonucudur.

Şiir: *Nice kişiler doğru sözde kusur bulurlar, oysa onların düşünceleri kıttır.* [Mutenebbî]

Beyt: *Ben doğru söz yazdım, eğer doğru okumazsan; Leclâc’ın suçu ne, sen satranç bilmiyorsun.* [Sa’dî]

Bu konuda daha açıklayıcı ve şüpheleri giderici bir başka izah daha vardır. Âlemde hata sanısına neden olan her kusur iki şey yüzündendir: Biri yaratılanın kemale kabiliyetinin yokluğudur.

Beyt: *Nimete ulaşamayan kabiliyetsizdir, yoksa felek insanın isteğini vermeye kabildir.*

Bunun örneği bekaya kabiliyeti olmayan arazdır, kendi yerinde açık delil ve ifadeyle ortada olsa da. Bir kimse, “yapan da kusur yoksa kabiliyete de gerek; kabili olmayana kabil yapmak da failin failiyetinin kemalâtındandır; öyleyse Mevlana’nın ‘Hakkın vergisi için kabiliyet gerekmez, aksine kabiliyet de onun vergisidir.’ deyişinden de anlaşılacağı üzere fail kemalin zirvesindeyken fiilleri kabiliyete muhtaç değildir” derse, bunun cevabı şudur. Kabiliyetin iki anlamı vardır: Birine zati imkân denir; asıl kabiliyet budur; bizim de burada kastımız onun kabiliyetidir. Fiilin nesneyle ilişkisi bu anlamla tartışmaya yer vermeyecek kadar açık olmaktadır. Kabiliyetin diğer anlamına da istidat derler, bu arizi kabiliyettir; bu kabiliyet bizim görüşümüzde sıradan bir şarttır, gerçek şart değildir. Bunu gerekli saymayan Mevlana’nın kastı da bu anlamdır, birinci anlam değil. Biz de Hakk’ın yaratması için istidadın şart olmadığına, istidadın da onun yarattıklarından olduğuna inanıyoruz. Eğer yaratılıştaki Allah’ın eli olmasaydı, yaratım silsilesi tamamlanıp varlık ortaya çıkmazdı. İşte Mevlana bu beytin ikinci mısraında bu meselenin nedenine işaret buyurmuştur. İki konudan diğeri, yaratıkların kemale liyakatlerinin yokluğudur. Bu liyakatten kasıt kendi başına liyakat değil bütün bir varlık düzeni içerisinde düşünülecek liyakattir. Şeyh Sa’dî’nin şu kıtasında kastettiği de bu liyakattir:

Kıta: *Yedi kıtayı yaratan her birine layığını vermiştir. Zavallı kedinin kanadı olsaydı dünyada serçenin kökünü kaldırırdı.* [Sa’dî]

Kedi kendisi bakımından kanadının olması layıktır. Liyakatsizliği birinci beytin ispatı olan ikinci beyitten anlaşıldığı üzere toplam düzen içerisinde cüzi bir zararının olması bakımındandır. Öyleyle bu inceleme sonucu, varlıklar arasında görülen farklılıkların görünüşte ayrışma olduğu anlaşıldı. Kusur ve eksiklik kaynağı, failiyette değil kabiliyettedir. Burada

başka ince noktalar daha vardır ancak hakikatleri açmaya ne ibaretler de işaretler de yetmez.

Mısra: *Hem ibare kusurlu, hem işaret acizdir.*

Beyit: *Eşsiz manalarımın boyuna uyacak elbise yok.* [Nizâmî Gencevî]

Kaynakça

- Anay, Harun. «Devvânî». *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9:257–262. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Aruçi, Muhammed. «Sûdî Bosnevî». *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37:466. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Atsız, [Nihal]. «Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri». *Şarkiyat Mecmuası* sayı 6 (1966): 71–112.
- . «Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri (Geçen Sayıdan Devam)». *Şarkiyat Mecmuası* sayı 7 (1972): 83–135.
- Celâluddîn Devvânî. *Şerh-i Beyt-i Hâfiz*. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi nr. 3685/5, 120b-127b, y.y.
- Çiçekler, Mustafa. «Kemâl Paşa-zâde ve Nigâristân'ı». Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı Bilim Dalı, 1994.
- Dihhudâ, Aliekber. «Leclâc». Editör Muhammed Muîn ve Seyyid Ca'fer Şehîdî. Tahran: Danişgâh-i Tahran Muessese-i Lugatnâme-i Dihhudâ, 1998.
- Emecen, Feridun. «Selim I». *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 36:407–414. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2009.
- Emîr Husrev Dihlevî. *Dîvân-i Emîr Husrev*. Editör İkbâl Salâhuddîn. Tahran: Muessese-i İntişârât-i Nigâh, 1380.
- Hâfiz, Şemsuddîn Muhammed. *Dîvân-i Hâfiz*. Editör Rızâ Kâkâyî Dihkerdî. 5. ed. Tahran: İntişârât-i Koknûs, 1387.
- «İSAM Kütüphanesi Yayın Arama». Erişildi 12 Kasım 2013. <http://ktp.isam.org.tr/>.
- Karaca, Abdullah. «Kemal Paşazâde'nin Dekâyıku'l-Hakâyık'ı: metin - indeks». Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Karatay, Fehmi Edhem. *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Arapça Yazmalar Kataloğu: 4680-7487: Akaid, Tasavvuf, Mecalis, Ediye, Tarih, Siyer, Teracim, Bilimler*. C 3. İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1968.
- Kemâlpaşazâde, Şemseddîn Ahmed. «Berteri-yi Zebân-i Pârsî ber Dîger Zebânâ (Risâle-i Berteri-yi Zebân-i Pârsî ber Zebânâ-yi Dîger be-

- coz Arabî)». Çeviren Pervîz Ezkâyî. *Edebiyyât ve Zebânâ* sayı 66 (1348): 494–502.
- . *Muhîtu'l-lugât*. Süleymaniye Kütüphanesi Şehid Ali Paşa Kitaplığı, nr. 2681, 1b-532a, y.y.
- . *Resâil-i İbni Kemâl*. Editör Ahmed Cevdet. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1316.
- . *Risâle der Mantık*. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa Kitaplığı, nr. 656, 134a-134b, y.y.
- . *Risâle-i Berteri-yi Zebân-i Pârsî ber Zebânâ-yi Diğer be-coz Arabî*. Çeviren Pervîz Ezkâyî. Tahran: Encümen-i İrânvic, 1332.
- . *Şerh-i Yek Rubâi-yi Ebû Saîd Ebu'l-hayr*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Arapça Bölümü, nr. 6409, 170b-173b, y.y.
- Mevlevî [Mevlânâ], Celâleddîn Muhammed bin Muhammed. *Mesnevî-i Ma'nevî*. Editör Reynold A. Nicholson. Tahran: İntişârât-i Hermes, 1382.
- Mutenebbî, Ahmed bin Huseyin. *Dîvânu'l-Mutenebbî*. Editör Alî el-Asîlî. Beyrut: Muessesetu'l-a'lamî li'l-matbûât, 2005.
- Nizâmî-i Gencevî, İlyas bin Yûsuf. *Mahzenü'l-esrâr*. Editör Vahîd Destgirdî ve Sa'îd Hamîdiyân. 12. ed. Tahran: Neşr-i Katre, 1388.
- Öz, Yusuf. *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2010.
- Sa'dî Şîrâzî. «Mesnevîyât der Pend u Ahlâk». *Kulliyât-i Sa'dî*, editör Kemâl İctimâî Cendekî. 4. ed. Tahran: İntişârât-i Sohen, 1385.
- Turan, Şerafettin, M. A. Yekta Saraç, ve İlyas Çelebi. «Kemâlpaşazâde». *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV:238–247. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 2002.
- «Türkiye Yazmaları». Erişildi 12 Kasım 2013. <http://yazmalar.gov.tr/>.
- Vehbî Konevî, Seyyid Muhammed, ve Ahmed Sûdî Bosnevî. *Şerh-i Dîvân-ı Hâfiz*. C 1. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1288.
- Yarkın, Şefika. «Nevâyî Toğulgeni 572 Yıllığı Münâsebeti Bilene». *Bâbü'r Kültür Encümeni*. Erişildi 29 Ekim 2013. http://www.babur.org/babur/index.php?option=com_content&view=article&id=437:2013-02-08-22-39-56&catid=38:2010-10-02-14-22-50&Itemid=57.
- Yazıcı, Tahsin. «Hâfiz-ı Şîrâzî». *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 15:103–106. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi, 1997.
- «لیست مدارک یافت شده». Erişildi 12 Kasım 2013. http://opac.nlai.ir/opac-prod/search/briefListSearch.do?command=FULL_VIEW&id=1710825&pageStatus=0&sortKeyValue1=sortkey_title&sortKeyValue2=sortkey_author.